

Sárándi Tamás

VOGELFREI-OK DÉL-ERDÉLYBEN

A dél-erdélyi magyarság 1940–1944 közötti helyzete magyar diplomáciai források tükrében

*„Szó erre német nyelven van csak:
olyan személyt jelent, akit
leköphetnek, megrugdoshatnak,
bunkóval verhetnek, amíg (...)”
(Faludy György: Vogelfrei)*

1942. július 25-én a dévai vasútállomáson veszteglő, a német–olasz különbizottság¹ rendelkezésére bocsátott vonat szalonkocsijában Meskó Miklós, a Hunyad megyei Népközösség vezetője várta kihallgatását. Az asztal túloldalán a bizottság tagjai, a két fél között pedig dél-erdélyi magyarok által aláírt, a román állam iránti „hűségnyilatkozatok” százai. „Nyilatkozatoknak olyan tömege volt a Bizottság asztalán,

¹ 1940 és 1944 között Észak- és Dél-Erdélyben 2 külön- és egy állandó német-olasz tiszti bizottság működött. Ezek legfőbb feladata a két érintett kormány nemzetiségpolitikájának a monitorizálása volt. A bizottságok tevékenységére vonatkozóan lásd: Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között. Szerk. L. Balogh Béni. Csíkszereda. 2013. illetve *Ottmar Trașcă: Relațiile româno-ungare și problema Transilvaniei, 1940–1944.* [A román–magyar kapcsolatok és az erdélyi kérdés, 1940–1944]. Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol, Iași 2004. 311–349. A különbizottságok jelentéseit és javaslatait közölte: *Transilvania și aranjamentele europene, 1940–1944.* [Erdély és az európai rendezések, 1940–1944]. Szerk. Vasile Pușcaș. Cluj Napoca 1995.

amikor a miniszterek előtt megjelentünk, hogy nem láttuk egymást a bekötött nyilatkozatcsomók magasságától. A Bizottságnak csak ez az egy tény is képet nyújthatott lezüllöttségünk fokáról. Helyzetünk siralmas volt.”²

Az 1940 őszen meghozott második bécsi döntés kettéosztotta az addig egy régióban élő erdélyi magyar lakosságot, és míg az észak-erdélyiek ismét többségi léthelyzetbe kerültek, a Dél-Erdélyben maradtak kénytelenek voltak kényszerközösségként újradefiniálni magukat. Az 1940-es újragezdés sokkal nehezebb helyzetben találta őket, mint a 22 évvel korábbi. Egyrészt az addigi, kb. másfél milliós romániai magyar lakosság nagyobbik része (az 1941-es népszámlálás szerint 1,2 millió fő) Magyarországhoz került, így Romániában egy létszámában kisebb (kb. 500 ezer fő), s ezáltal lehetőségeit, pozícióit tekintve is sokkal behatároltabb közösség maradt. Másrészt az 1940-es román belpolitikai helyzet is teljesen más volt, mint 1920-ban. Az 1938-ban bevezetett, viszonylag enyhe királyi diktatúrát egy kemény – a kezdeti periódusban a Vaszgárdát is hatalomra emelő – katonai diktatúra váltotta fel. A bécsi döntés után tehát a dél-erdélyi magyar közösség mind létszámában, mind intézményeiben és anyagi javaiban megfogyatkozott, a kiélezett hangulat, valamint a román kormányok burkolt magyarelles intézkedései miatt pedig idővel már csak a politikai túlélésre koncentrált.

A dél-erdélyi magyarság helyzetének és sérelmeinek korabeli magyar diplomáciai jelentéseken alapuló felvázolása mellett ezt a folyamatot kívánjuk nyomon követni, illusztrálandó, hogy a határon túlra került magyar közösségek közül talán legjobban megszervezett és kiépült intézményhálózattal rendelkező erdélyi magyarság hogyan vált reményvesztetté, és hogy jutott el 1942-ben a román állam melletti „hűségnyilatkozatok” tömeges aláírásáig. Jelen tanulmány az 1942-es év eseményeit –

² Emlékeztető a különbizottság Hunyad megyei látogatásáról. 1940. július. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Külügyminisztérium Politikai Osztályának iratai (a továbbiakban K 63), 258 csomó, 27. tétel.

elsősorban a diszkriminatív gabonarekvirálást – a dél-erdélyi magyarság 1940–1944 közötti történelmének fordulópontjaként értelmezi, a hűségnyilatkozatok aláírására pedig a magyarság kisebbségi léthelyzetének fokmérőjeként tekint. A folyamat, illetve annak eredménye természetesen több értelmezési lehetőséget kínál, jelen megközelítés nem zár ki más értelmezéseket, ezért a tanulmányban helyet kap a magyarság vezetői közötti ellentétek, illetve a hűségnyilatkozatokkal kapcsolatos különböző látószögek illusztrálása is.

„Kisebbségi lélek”-tól” a *vogelfrei*-ig

Az erdélyi politikai és közéletben az 1930-as években megjelenő új elit³ már nem az erdélyi magyarság sérelmeire és szenvedéseire helyezte a hangsúlyt, és nem a pozíciók megőrzését tekintette prioritásnak, hanem a kisebbségi létnek minden veszteség mellett is tagadhatatlan pozitív hozadékait hangsúlyozta, amelyek – elsősorban erkölcsi tekintetben – annak tagjait a többségben élő magyarság fölé emelték. Az 1930-as években megtörtént az áldozatkészség, felelősségvállalás és népszolgálat⁴ fogalmak köré

³ Ezen új generáció tagjai elsősorban a *Hitel*, az *Erdélyi Fiatalok* és a *Független Újság* c. folyóiratok köré csoportosultak, aztán 1938-tól a Népközösség keretében az erdélyi magyarság irányítását is átvették. Egy részük (pl. Márton Áron és Szász Pál) 1940 után Dél-Erdélyben maradt.

⁴ A népszolgálat fogalomkörének tisztázására Bárdi Nándor vezetésével külön kutatócsoport alakult. 2011-ben Kolozsváron megrendezett VII. Hungarológiai Kongresszus keretében külön szekciót szenteltek a kérdésnek, illetve időközben digitalizálásra kerültek a fogalomkörhöz kapcsolódó legfontosabb szövegek. Elérhetőségük: <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=81&k=5>, 2014. január 25. Hasonlóan fogalmazott Tavasz Sándor református teológiai tanár: „Itt csak úgy lehet élni, ha az életet rendeltetésszerűnek tudjuk felfogni. Rendeltetés itt magyarnak lenni, rendeltetés itt valamely hitvalláshoz tartozni, rendeltetés itt mindenféle megbízás és hivatás, foglalkozás és hivatal, de rendeltetés itt szenvedni és örvendezni, sírni és lelkesedni. Az élet eme rendeltetésszerű felfogása kölcsönöz itt helytállást, adja a győzelem bizonyosságát és tölt el a reménytelenségben is reménységgel.” *Tavasz Sándor: Az erdélyi szellem új hajnala. Pásztortűz* 26. (1940: 8–9. sz.) 366. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1247.pdf, 2014. január 25.

épülő ideológia kidolgozása is. Ezeket a fogalmakat elsősorban egy megújuló, korszerű, a többségi magyarságnak is példaként állítandó erdélyi magyar társadalmat szervező értékrendként vették számba, az erdélyiség részeként értelmezték.⁵ Makkai Sándor református püspök így foglalta össze lényegét:

„Mindezek mutatják, hogy az erdélyi magyar szellemben a nagyság és kicsiség, a fontosság és jelentéktelenség ellentétes tudata ötvöződik sajátos egyensúlllyá, melyből egy uralkodó meg győződés és testamentumos intés sugárzik mi reánk: kicsiny nemzetek és nemzeti kisebbségek egyetlen fölfelé vivő útja a lelki egyensúlyozottság, a szellemi értékesség, a kultúrnagyság. Jövendónk kiválóan szellemi és erkölcsi föltételektől függ, s sorsunk azon fordul meg, mennyire tudjuk bebizonyítani az egyetemes európai kultúrába kapcsolódva sajátos magyar értékeinkkel azt, hogy világrelációban is magasrendű életünk van.”⁶

A bécsi döntés után püspöki székhelyén maradó Márton Áron gyulafehérvári püspök, az erdélyi magyarság szellemi vezetője biztosította ezt az értékrendbeli folytonosságot.⁷ Az újjászerveződő Népközösség és egyben a magyarság politikai vezetését Gyárfás Elemér vállalta el, akit az 1940. november 4-én megtartott nagyenyedi

⁵ Egry Gábor: Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944. Bp. 2008. L. elsősorban az *Áldozat, kötelesség, felelősség – „erdélyi” tulajdonságok* c. alfejezetet, illetve *A népszolgálat eszméje* c. alfejezetet Bárdi Nándor kötetében: *Bárdi Nándor: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda 2013.. 454–469.

⁶ Makkai Sándor: Az erdélyi szellem. *Protestáns Szemle*. 35. (1926) 133–134. Elérhetőség: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1431.pdf, 2014. január 25.

⁷ Márton Áron döntéséről l. *Seres Attila: Márton Áron és az erdélyi (gyulafehérvári) katolikus püspökség a második bécsi döntés után*. *Studii și comunicări. Supplementum*. Szerk. Ottmar Trașcă – Sáránci Tamás – Cornel Grad – L. Balogh Béni. Satu Mare 2011.179–202.

gyűlésen hivatalosan is megválasztottak.⁸ A magyarság korábbi politikai vezetőinek nagy része ugyan Észak-Erdélybe került,⁹ de a dél-erdélyi „[Népközösség] vidéki tagozatok vezetői között vannak valóságos apostoli lelkek. Kipróbált magyarjaink legjobbait ott is találjuk soraikban.”¹⁰

A magyarság bécsi döntés utáni lelkiállapotának megragadására az egyik legalkalmasabb példa a sajnos csak egyetlen beszámolóban említett és emiatt homályban maradó esemény, miszerint 1941. október 5-én elterjedt a hír, hogy a magyar hadsereg be fog vonulni, ezért Arad központjában a város és a környék falvainak magyar lakossága összegyűlt a Honvédek fogadására.¹¹ Ebben az időszakban mind a brassói, mind az aradi konzul – tévesen – úgy mérte fel a helyzetet, hogy a romániai zűrzavaros állapotok, illetve a Vasgárda uralma miatt egy népszavazás esetén a román lakosság is a Magyarországhoz való csatolásra szavazna.¹²

A dél-erdélyi magyarság vezetőinek drámai helyzettel kellett szembenézniük: a bécsi döntés, az átcsatolás utolsó reményének elvesztése, a meginduló magyarellenes

⁸ A Romániai Magyar Népközösség nagyenyedi értekezletének jegyzőkönyve. Kiszolgáltatva i. m. 274–281.

⁹ Az Észak-Erdélybe került és a Dél-Erdélyben maradt politikai elit között nincs éles törésvonal, a maradás mellett az volt a döntő érv, hogy kinek hol volt ingatlana, vagy hol élt a családja.

¹⁰ A brassói konzul jelentése a Népközösség belső problémáiról. 1942. december 18. MNL OL, Külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratai (a továbbiakban K 64) 98. cs. 27. t. 123/res. pol. 31–33.

¹¹ A legvalószínűbb magyarázat egy román provokáció, amit később igyekeztek volna a Népközösség ellen kihasználni, a magyar lakosság sérelmeinek hitelét csökkentve. A feltételezést az a tény is alátámasztja, hogy a rendőrség megengedte a magyar lakosság beözönlését a városba, holott a törvény szerint ehhez külön utazási engedéllyel kellett volna rendelkezniük. Gyárfás és a Népközösség helyi vezetői tagadták, hogy bármit is tudnának az eseményről. Kihallgatásakor Gyárfásnak végül is sikerült tisztáznia az esetet. Az aradi konzulátus jelentése a tiszti bizottsággal Temesváron folytatott megbeszélésről. 1941. október 10. MNL OL, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi osztály (a továbbiakban K 28) 274. cs. 2. t. f. dosszié, 179–189.

¹² A brassói konzul szerint: „Ez a hosszú türelmű, féltlen, igénytelen, nem túl értelmes nép (az erdélyi oláh) is kezd engedetlenkedni és kritizálni”. A brassói konzulátus jelentése az erdélyi magyarok helyzetéről. 1941. szeptember 26. MNL OL, Külügyminisztérium, Berliini követség (a továbbiakban K 83) 10. cs. res. 23. 66/pol. 246–249.

hullám és a kormányintézkedések kiváltotta elkeseredés tömeges meneküléshez vezetett. Szabó Béni, a Népközösség Brassó megyei tagozatának elnöke már 1940. szeptember 4-én – még a magyar csapatok megindulása előtt – arról számolt be, hogy Brassóból elment a székelyföldi alkalmazottak 70–80%-a (mintegy 4–5 ezer ember), illetve a város magyar lakosságának mintegy 30–50%-a (20–25 ezer ember).

„Az egész úton Brassó, Kőhalom, Segesvár, Medgyes, Kiskapus, Gyulafehérvár, Piski, Déva, Arad állomásain beláthatatlan tömeg várja rendben a beérkező vonatokat, melyek a lehető legzsúfoltabbak. Különösen áll ez Balázsfalváig, a Székelyföld határáig. Az eddigiekből ítélve, aki át tud menni a 14 napon belül, az mind átmegy. Nincs erő, ami visszatartsa.”¹³

A magyar kormány kezdetben nem támogatta a lakosság elmenekülését, hiszen nem volt felkészülve ezek ellátására, másrészt a menekülés erősen csökkentette a további revízió esélyeit. Ezért – az akkor még létező kolozsvári konzulátuson keresztül – üzent az érintetteknek, hogy a magyar kormány nem fog a menekültek számára sem munkát, sem ellátást biztosítani.¹⁴ Két nappal később ezt megismételte a kolozsvári követségen keresztül is, felkérve Márton Áron püspököt és Bethlen Bálint református

¹³ Szabó Béni beszámolója a Miniszterelnökségnek. 1940. szeptember 4. MNL OL, K 64 86. cs. 27a t., 4609/1940 1–7.

¹⁴ A Magyar Külügyminisztérium számjeltávirata a kolozsvári konzulátusnak. 1940. szeptember 5. MNL OL, K 63 258. cs. 27. t. 448. A téma feldolgozását lásd: *L. Balogh Béni: Az erdélyi magyar menekültek kérdése szociális vonatkozásai 1939–1944 között. Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Szerk. Pál-Antal Sándor. Kolozsvár. 2003. 29–39.; illetve *L. Balogh Béni: Az erdélyi magyar menekültek kérdése 1939–1944 között. Regio 10.* (1999: 3–4. sz.) 243–265. Kezdetben hasonló nézeteket vallott Ion Antonescu is, aki a tengelyhatalmakhoz fordult közbenjárásért, hogy Magyarország visszafogadja a menekülteket. Gyárfás feljegyzése Cretianu külügyi államtitkárral, Sturdza külügyminiszterrel és Antonescuvval folytatott megbeszéléseiről. 1940. október 25. MNL OL, K 64 86. cs. 27. t. 779/res. pol. 1940, 330–334.

főgondnokot, hogy kövessenek el mindent a magyarság helyben maradásáért.¹⁵ A próbálkozások kudarcba fulladtak, fél év alatt körülbelül 100 ezer ember hagyta el a területet,¹⁶ 1943 közepéig pedig már 150 ezer.¹⁷

A román kormány intézkedései (tisztviselők áthelyezése, munkások elbocsátása) is fokozták a menekülési szándékot, másrészt a román lakosságon a területi veszteségek miatt fokozott magyargyűlölet uralkodott el. A magyarság vezetői ezt kezdetben megértéssel és türelemmel fogadták, idővel azonban mérséklő fellépést és intézkedéseket vártak volna el a román hatóságtól. Ezzel szemben előbb a vasgárdisták,¹⁸ később pedig az egyre szaporodó Dél-Erdélybe koncentrált román menekültek tartották fenn a feszültséget.

A menekültáradat megfékezésére a Népközösség igyekezett az optálás kérdését is felhasználni,¹⁹ melynek rendezéséig csak állampolgárságukról lemondva és vagyonukat hátrahagyva tudtak elmenni a magyarok.²⁰ A román kormányzat 1941

¹⁵ A Magyar Külügyminisztérium számjeltávirata a kolozsvári konzulátusnak. 1940. szeptember 4. MNL OL, K 63 258. cs. 27. t. 424.

¹⁶ Gyárfás 1941. márciusi adatai szerint Brassóból 20 ezren, Kisküküllő megyéből 10 ezren menekültek el, a Népközösség bukaresti központi irodája pedig 70 ezer hazatérési engedélyt adott ki. Gyárfás Elemér feljegyzése a Davidescu külügyi államtitkárral folytatott megbeszéléséről. 1941. március 25. MNL OL, K 64 90. cs. 27. t. 20/res. pol. 1941, 87–91.

¹⁷ Vladár Ervin követségi tanácsos levele Ghyczy Jenő külügyminiszter helyetteshez. 1943. október 15. MNL OL, K 28 96. cs. 156. t. 1943-O-31459, 96–97. A végső számot 1944-ben 200 ezerre becsülték.

¹⁸ Ion Antonescu 1940 szeptembere és 1941 januárja között kormányzott közösen a Vasgárdával, majd a Horea Sima vezette lázadás után kiszorította őket a kormányzásból.

¹⁹ A bécsi döntés harmadik és negyedik pontja értelmében mindkét kisebbség hat hónapon át szabadon elhagyhatta a területet és optálhatott magyar, illetve román állampolgárságra, magával vihetett minden ingó és pénzzé tett ingatlan vagyonát. Az 1940-es tárgyalásokon ennek módozatairól sem tudtak megegyezni, 1941 februárjában annyit sikerült eldönteni, hogy az optálásra szánt hat hónap kijelölését egyelőre elhalasztják. Az optálási tárgyalásokra vonatkozóan lásd: *L. Balogh Béni: Küzdelem Erdélyért. A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között.* Bp. 2013. 129–147.

²⁰ A Népközösség vezetése azzal érvelt, hogy aki ennek ellenére elmegy, az a magyarság ellen vét. A nagyszebeni Népközösség jelentése a Népközösség bukaresti központjának az optálás ügyében. 1941. január 11. MNL OL, K 64 90. cs. 27. t. 20/res. pol. 1941. 25–26.

februárját jelölte meg az optálás határidejének,²¹ és azzal is tetézte a menekülési szándékot, hogy a családfő elmenekülése esetén a hátramaradt családtagokat is megfosztotta állampolgárságuktól.²² A román hatóságok fenyegetéseinek ismeretében a Népközösség egyes vezetői sürgették a két kormány közötti megegyezést, és a magyar kormányra is próbáltak nyomást gyakorolni, hárítva a felelősséget a helyben maradásért folyó küzdelemben.²³ A Népközösség erőfeszítése amiatt is maradt hatástalan, mert a magyar kormány végül a dél-erdélyi menekülteket nemcsak befogadta, hanem álláshoz is juttatta. Gyárfás egy későbbi levelében így írt:

„Értesültem, hogy Ambrus Imre volt Szeben megyei plébános, aki októberben a reverendából kiugrott, zsidó nőt vett feleségül s ezek után a katolikus Csík megyében vármegyei első aljegyzővé neveztetett ki – nem a katonák, hanem a belügyminiszter által – s kinek azonnali és végleges eltávolítására december elején nekem is, Márton Áronnak is pozitív ígéret tétetett, mindössze áthelyeztetett főszolgabírónak Csíkszépvízre, s ennek hatása alatt a csíkszépvízi plébános Tímár Sándor szintén házasságkötésen gondolkodik s ennek előkészítése végett a Sajtókamarába tagul már fel is vették. Nagyon kérlek magának a Miniszterelnök Úrnak a legnyomatékosabban megmondani, hogy Ambrus Imrét azonnal bocsássa el és vegye elejét annak, hogy bármiféle alkalmazáshoz jusson, mert

²¹ Kiszolgáltatva i. m. 42.

²² Az 1941. október 11-iki *Monitorul Oficial*-ban (Hivatalos Közlönyben) 611 elmenekült magyar neve jelent meg, akiknek családtagjait is megfosztották állampolgárságuktól. A magyar kormány jelezte, hogy ez ellentmond mind a bécsi döntésnek, mind az optálási egyezménynek. Magyarellenes román intézkedések, melyekre magyar részről nem történt semmilyen megtorlás. MNL OL, Miniszterelnökség, Jogi osztály (a továbbiakban K 70) 270. cs. 3/j t. 1942. 367–370.

²³ A nagyszebeni Népközösség jelentése a Népközösség bukaresti központjának az optálás ügyében. 1941. január 11. MNL OL, K 64 90. cs. 27. t. 20/res. pol. 1941. 25–26. A felfogás általános voltát jól tükrözi, hogy a beérkezett jelentésre Gyárfás kézzel ráírta, hogy teljesen egyetért.

különben teljesen demoralizálja ez az ordító eset az egész papságunkat és tanítóságunkat.”²⁴

A nagy számban elmenekült magyarok²⁵ drámájához az Észak-Erdélyből érkező románok ügye társult, akiket a román kormány tudatos politikájának keretében kizárólag magyar családokhoz költöztettek be. Míg a magyar kormány a menekültek széttelepítésére törekedett, a román kormány Dél-Erdély határövezeteibe koncentráltta őket, elsősorban a magyarok által is nagy számban lakott Torda-Aranyos megyébe.²⁶ Kettős célt szolgált ez az intézkedés: egyrészt a magyar és a román lakosság között folyamatos konfliktust teremtve jelezni a bécsi döntés tarthatatlanságát, illetve a magyar lakosságot menekülésre készíteni a sorozatos összetűzések miatt.²⁷

A feszült hadiállapotra való tekintettel a román hadsereg jelentős részét a határ menti övezetben állomásoztatták, ezek ellátásáról ugyancsak a magyar családoknak kellett gondoskodniuk.²⁸ 1942-es adat szerint Torda megyében átlagban nyolc, Hunyad megyében 40 román katona jutott egy magyar családra.²⁹

²⁴ Gyárfás Elemér levele ismeretlennek. 1940. december 30. MNL OL, K 64 90. cs. 27. t. 20/res. pol. 1940. 54–56.

²⁵ A végső számot 1944-ben 200 ezerre becsülték. Erre vonatkozóan lásd: A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint. Statisztikai Szemle 22. (1944: 9–12. sz.) 394–411.

²⁶ A 18 ezer lakosú, magyar többségű Tordán 1942-ben 35 ezren laktak. A német-olasz tishti bizottsághoz kirendelt magyar összekötő tiszt jelentése a sérelmek kölcsönös rendezéséről folytatott tárgyalásról. MNL OL, K 63 1942. 267. cs. 27. t. 546/pol. 1942. 26–36.

²⁷ A menekültkérdésről tartott értekezlet jegyzőkönyve. 1942. Arhivele Naționale Istorice Centrale, București [Román Központi Történeti Levéltár] (továbbiakban ANIC), Fond 765, Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinetul militar Ion Antonescu [Román Minisztertanács. Ion Antonescu katonai kabinetje], dos. 515/1942. 1–30.

²⁸ Pl. a dévai csángótelepen lakó Székely József 2 szobás lakásában 9-en laktak, ennek ellenére 15 katonát szállásoltak el nála. Helyzetjelentés a dévai csángótelepről. MNL OL, K 63 261. cs. 27. t. 1748/1941 173–174.

²⁹ A Magyar Külügyminisztérium jelentése a dél-erdélyi gabonarekvirálásról. 1942. június. MNL OL, K 63 263. cs. 27. t. 3373/1942 331–338.

A magyarság helyzetének népcserével való radikális megoldása is felmerült. A román kormány már 1940 előtt is így kívánta a magyar kérdést rendezni. A román kormányküldöttség az 1940 őszi Turnu Severin-i tárgyalásokkor is ezt az álláspontot képviselte, a magyar kormányzat azonban ekkor még mereven elzárkózott, hiszen az erdélyi magyar elithez hasonlóan 1940-ig a nemzetiségi kérdés megoldását a revízióban, nem a lakosságcserében látta. A bécsi döntés és a magyar lakosság egyre romló helyzete már megosztotta a dél-erdélyi magyar elitet ebben a kérdésben. Szász Pál végig kitartott korábbi álláspontja mellett s legnagyobb hibának tartotta volna, ha a magyar kormány beleegyezne egy ilyen lépésbe.³⁰ Szabó Béni ezzel szemben – elkerülhetetlen anyagi romlást jósolva – a mielőbbi és teljes áttelepítés mellett érvelt.³¹ Gyárfás Elemér csak bizonyos feltételek mellett tartotta ezt felvethetőnek, és pedig akkor, ha a függő kérdések (optálás, vagyonkérdés, szövetkezetek, bankok ügye) tisztázását hivatott közvetlen tárgyalások elmaradnak.³² A magyar vezetésben beállt szakadás egyik legjobb jele a november elején Nagyenyeden megtartott értekezlet jegyzőkönyve. Gyárfás 1940 őszi budapesti tárgyalásain ígéretet kapott a magyar kormánytól, hogy a román nemzetiség elleni kormányintézkedéseket az ő véleményének kikérése nélkül nem hozzák meg. Amennyiben ez nem teljesül, illetve az optálás kérdésében sem tud megegyezni a két kormány, akkor egyezményt kötnek a lakosságcseréről.³³ A jegyzőkönyvnek több

³⁰ A dél-erdélyi magyarság felterjesztése a „népcsere” elvének a románság által kifejtett propagandájával kapcsolatban. 1941. július 28. MNL OL, K 63 258. cs. 27. t. 244–260. A memorandum a magyarság küldetésének egyik legszebb megfogalmazása. Jellemző, hogy Szász a „magyar birodalom” megvalósítását kéri a magyar kormánytól, amit a dél-erdélyi magyarság legfőbb kívánságának tart. Szász nézeteire vonatkozóan l. *Horváth Sz. Ferenc: Határon innen és határon túl. Népeességcsere és áttelepítés mint az erdélyi kérdés megoldási lehetőségei (1937–1942)*. Limes 19. (2006: 2. sz.) 7–18.

³¹ Szabó Béni beszámolója a Miniszterelnökségnek. 1940. szeptember 4. MNL OL, K 64 86. cs. 27a t. 4609/1940 1–7.

³² Gyárfás Elemér javaslatai a magyar–román tárgyalások újrafelvétele esetére. 1940. november 22. MNL OL, K 63 254. cs. 27. t. 819/res. pol. 1940 3–5.

³³ A dél-erdélyi magyarság vezetőinek 1940. november 4-i nagyenyedi megbeszélése. 1940. november 11. MNL OL, K 63 254. cs. 27. t. 809/ pol. 1940 3–9.

változata is fennmaradt, egyikből teljesen hiányzik ez a rész, egy másikban pedig utólag tollal áthúzott formában van csak meg. Később a magyar kormány álláspontja is változott, 1942-től magyar részről is megjelentek a telepítési- és lakosságcsere tervek.³⁴

Bár a lakosság nagy tömegeit nem érintette, a mozgáskorlátozás súlyos következményekkel járt. A rendelkezés mindenkire vonatkozott ugyan, és elviekben a háborús helyzet szolgált rá magyarázatként, a román és szász lakosság mégis kevésbé szenvedett miatta, hiszen a helyi rendőrség hatáskörébe tartozott az egyéni utazási engedélyek kibocsátása. Az utazási korlátozás miatt a magyarlakta dél-erdélyi régiók teljesen elszigetelődtek egymástól, és vezetőik néha hetekig nem tudtak kapcsolatba lépni egymással.

1941 után a nyelvhasználatot korlátozó intézkedések is fokozták az elkeseredést. Júniusban titkos rendeletben hirdették ki, hogy a közhivatalokban és utcán nem lehet használni a magyar nyelvet. Ez kiegészült a levélkorlátozással – magyarul megcímezett levelet csak késve, vagy egyáltalán nem kézbesített a posta –, illetve a magyar nyelvű telefonbeszélgetések megszakításával. A nyelvrendeletet többször visszavonták, majd újra bevezették, így végeredményben 1944-ig végig érvényben volt. Ennek okán aztán rendszeressé váltak a verések – mind a hatóság, mind a lakosság részéről –, ha valakit utcán vagy hivatalokban magyarul beszélni hallottak.³⁵

³⁴ Az első utalás 1940 őszén történt. Ekkor a magyar kormány jelezte, hogy a menekülteknek nem ad elhelyezést, erre „csak később kerülhet sor lakosságcsere keretében.” A Magyar Külügyminisztérium számjeltávirata a kolozsvári konzulátusnak. 1940. szeptember 5. MNL OL, K 63 258. cs. 27. t. 448. A magyar lakosságcsere-tervekre vonatkozóan l. *Szabados Mihály*: Magyarország népcsere lehetőségei a béketárgyalásokon. Bp. 1945. (kézirat). Megtalálható a kolozsvári Jakabffy Elemér Alapítvány kéziratárában (száma: K6). A magyar telepítési tervekre vonatkozóan l. *Tóth-Bartos András*: Szórványkérdés és birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944 között. Szerk. Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról. 2011–2012. Bp. 2013. 285–313.

³⁵ Temesváron például az éttermek magyar alkalmazottainak megtiltották, hogy magyarul beszéljenek egymás között. Gál Miklós beszámolója a bánási magyarok helyzetéről. 1941. június 13. MNL OL, K 63 260. cs. 27. t. 130–132.

A tanárok elmenekülése miatt több helyen megszűnt a magyar oktatás, ráadásul a román hadsereg háborúba való bekapcsolódásával sorra foglalták le a magyar iskolák épületeit hadikórházak számára.³⁶ Az 1942-es tanévben az összes magyar középiskola épületét lefoglalták, s az 1943-as évben is 7 még a hadsereg kezelésében volt. 1942 végére így 179 általános és 15 középiskola maradt, ahová a magyar nyelvű diákok kevesebb, mint fele járt.³⁷ A magyar kulturális- és sportegyesületek betiltása is azonnal elkezdődött 1940 szeptemberében, amire reagálva a magyar kormány is több román egyesület bezárása mellett döntött. 1941 végére egyetlen jelentős magyar egyesület sem működhetett. A magyar kormány felvetette az egyesületek kölcsönös működési engedélyének kiadását, de a kezdeményezés nem járt sikerrel. A magyarság szellemi és kulturális élete teljesen visszaszorult ezekben az években.³⁸

Romániában 1940-ig a helyi és központi közigazgatásban majdnem teljesen megszűnt a magyarok részvétele, az 1940 utáni elbocsátások így elsősorban nem a tisztviselőket érintették, hanem a munkásokat, segédeket és cselédeket. Brassóban a három legnagyobb gyár összesen 1200 magyar munkást bocsátott el, a vasútnál 800 magyar munkásból 168, a postánál 14-ből 7, a vízműveknél 10-ből 2, a villanyüzemnél 25 munkásból 5 magyar maradt.³⁹ A magyarok visszaszorulása elsősorban iparendélyük megvonása,⁴⁰ diszkriminatív nyersanyagellátásuk (a háborús viszonyok miatt Romániában is jegyrendszer szabályozta az alapélelmiszerek és nyersanyagok elosztását), illetve az ipar és kereskedelem romanizálása miatt következett be.⁴¹ Ez a

³⁶ A Tengelyhatalmak javaslatai a magyar–román viszony javítására. MNL OL, K 63 257. cs. 27. t. 256–338.

³⁷ Kiszolgáltatva i. m. 45.

³⁸ A szellemi és kulturális életre vonatkozóan lásd: Kiszolgáltatva i. m. 42–46.

³⁹ A brassói Népközösség jelentése. 1941. június 7. MNL OL, K 63 260. cs. 27. t. 144–146.

⁴⁰ Egy korabeli beszámoló szerint 1941-ben Brassóban már csak 2 magyarnak volt dohányárúsítási engedélye, ill. a bécsi döntés óta 72 magyar kiskereskedő hagyta el a várost. A brassói Népközösség beszámolója. 1941. június 16. MNL OL, K 63 260. cs. 27. t. 134–135.

⁴¹ 1941. május 3-án jelent meg a *Monitorul Oficial*-ban a 4. számú törvény, ami rendelkezett a Romanizálási, Telepítési és Vagyonnyilvántartási Minisztérium (hivatalos elnevezése: Subsecretariatul de Stat al

folyamat már az 1930-as években elkezdődött, majd 1941-től újabb törvények révén fokozódott. Ezek szabályozták a vállalatok alkalmazottainak nemzeti megoszlását, a román nyelven való könyvelést, illetve a románok kizárólagos alkalmazhatóságát, és kimondták azt is, hogy új cég alapítását csak román nemzetiségű személy kezdeményezheti.

Az elbocsátások, ellátási gondok illetve az adók folyamatos emelése a lakosság fokozatos elszegényedéséhez és anyagi biztonságának elvesztéséhez vezetett. A román kormány a kötött gazdálkodás miatt olyan rendelkezéseket tudott hozni, amelyek a nemzetiségi lakosság anyagi romlását idézték elő, anélkül, hogy a szándékosság kimutatható lett volna.⁴² A lakosság részéről megnyilvánuló magyarellenesség a korábbi személyes kapcsolatok meglazulását, elhidegülését idézte elő, így a magyarok elveszítették azt a kapcsolati tőkét is, ami a két világháború közötti időszakban lehetővé tette számukra a diszkriminatív törvény aluli kibúvást.

A lakosság folyamatos anyagi romlását a magyar kormány a Népközösség közvetítésével évente több tízmillió lejes összegekkel igyekezett kompenzálni.⁴³ Az

Romanizării, Colonizării și Inventarului) felállításáról. Gyárfás Elemér törvényről szóló ismertetését l. MNL OL, K 64 91. cs. 27. t. 534/res. pol. 1941 64–66.

⁴² A bukaresti követ megfogalmazása szerint: „egyik tragikusan nagy hátrány, hogy pillanatnyilag éppen azokban a pozíciókban, melyekben a dél-erdélyi magyarság sorsára legnagyobb befolyás gyakorolható, olyan gyűlölettől lihegő emberek ülnek, mint Davidescu helyettes külügyminiszter, Filotti budapesti követ, Nonu romanizálási vezérigazgató és nem utolsósorban maga Mihai Antonescu helyettes miniszterelnök, kikhez képest a két évtizedes kisebbségi sors legexponáltabb magyarelles uszítói: Angelescu, Iorga és Tătărescu jámbor bárányok és naiv bürokraták voltak csupán.” A bukaresti követség jelentése a román kormány magyarelles politikájáról. 1942. február 13. MNL OL, K 63 268 cs. 27. t. 210/pol. 1942 81–83.

⁴³ A magyar kormány 1918-tól folyamatosan segítette anyagilag is a határon túli magyar közösségeket. Az Erdélybe irányuló anyagi támogatás Keleti Akció néven futott. Ennek nagyságára, illetve módoszataira vonatkozóan l. Otthon és haza i. m. Elsősorban *A Keleti Akció – a romániai magyar intézmények anyagi támogatása c. alfejezet* (211–268.).

egyházak és iskolák anyagi támogatásban részesültek.⁴⁴ Egy megállapodás is létezett az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) és a Népközösség között, miszerint a városi lakosság – elsősorban pénzügyi – segélyezésével ez utóbbi foglalkozik, míg a falura irányított – elsősorban természetbeni – juttatások (gabona, ruhanemű) intézését az EMGE vállalta.⁴⁵ Az egyik legnagyobb segélyezési akció az 1942-es gabonarekvirálást követően bontakozott ki. Mivel a Népközösségnek nem sikerült gabonát beszerezni, 2–3 száz lejes segélyben részesítették az érintett családokat.⁴⁶ Romániában a háborús erőfeszítések fokozódásával 1943-tól nőtt a munkaszolgálatra behívott magyarok száma, ezek ellátatlan családtagjait szintén a Népközösség támogatta. A segélyre szorulóknak egyre növekvő száma nagyobb anyagi erőfeszítést követelt a magyar kormánytól is,⁴⁷ a támogatás mégsem volt elegendő a lakosság helyzetének és reményvesztettségének enyhítésére. A dél-erdélyiek a magyar kormányt ígérete ellenére tehetetlennek látták saját ügyükben, miközben a közvélemény szerint Magyarország az újabb területi gyarapodásnak köszönhetően középhatalmi státusba került. A végső elkeseredésnek és a nemzeti identitás leépülésének, illetve a beletörődésnek az első jelei 1941/1942 fordulóján jelentkeztek, amikor a lakosság már panaszait sem adta elő, hiszen csak a

⁴⁴ 1941 elején Debreczeni József református lelkész jelezte, hogy a temesvári, resicai és újkissodai református egyházak még nem kapták meg Budapesttől a segélyt. Az aradi konzulátus jelentése a Külügyminisztériumnak. 1941. január 16. MNL OL, K 64 90. cs. 27. t. 18/res. pol. 1941 8. Ugyanekkor a Hunyad megyei népközösségi szervezet 100 ezer lejes gyorssegélyt kért a ferences rend számára, amit szétoszthat a szegények között. Az aradi konzulátus számjeltávirata a Külügyminisztériumnak. 1941. január 17. MNL OL, K 64 90. cs. 27. t. 18/res. pol. 1941 5.

⁴⁵ Az 1942-es téli ruhasegély akció megszervezésére az EMGE öt millió lejt kért a magyar kormánytól. Az EMGE jelentése a lakosság ellátásáról. 1942. december 10. MNL OL, K 63 445. cs. 47. t. 532/ pol. 1942 216–217.

⁴⁶ Erre az akcióra csak a nagyenyedi központ 1 millió lejt kapott, a csángó falvak megsegítésére pedig 250 ezret különítettek el. A brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a gabonarekvirálásokról. 1942. július 3. MNL OL, K 63 443. cs. 47. t. 285/ pol. 1942 200–202.

⁴⁷ A konzul jelentése szerint a magyar kormány Márton Áronnak 110 millió lejt ígért, de ebből csak 42 millió érkezett meg. Az aradi konzulátus alá tartozó népközösségi tagozatok ebből 48 millió lejt kaptak volna, de a jelentés megírásának pillanatáig csak 5 millió érkezett meg. Az aradi konzulátus jelentése Balla Pál miniszteri osztályfőnöknek. 1943. december 18. MNL OL, K 63 270. cs. 27. t. 440/biz. 1943 197–198.

román hatóságok megtorlását kapta válaszul. A brassói konzulátus jelentése szerint: „Teljesen érthető, hogy sokan kezdik elveszíteni lelki egyensúlyukat. Ők már nehezen képesek helyzetüket reálisan megítélni, néha ott is nemzetiségi üldöztetést látnak, ahol tulajdonképpen egy rothadt rendszer szervezetlensége, kapkodása, züllöttsége vonható felelősségre, amely alatt a szászok és románok is szenvednek.”⁴⁸ Már nemcsak a jobb sorsba vetett reményét veszítette el a dél-erdélyi magyarság, hanem a magyar kormány iránti bizalmát is: „[...] a dél- erdélyi magyar kezd Magyarországtól elhidegülni. Nem néz többé úgy Budapest felé, mint minden eszmény megtestesülésére. Magyarországba vetett hitét és reményét is kezdi elveszíteni.”

Ebben a helyzetben következett be az 1942-es diszkriminatív gabonarekvirálás. Az akció keretében a magyarság teljes búza- és kukoricakészletét elvették. A kormány tudatosságát jelzi, hogy Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes már a végrehajtás bejelentése előtt tájékoztatta a minisztereit a készülő retorziós lépésről.⁴⁹ 1942. június 7-én jelent meg az 1460-as bizalmas közigazgatási rendelet, ami előírta a teljes⁵⁰ búza- és kukoricakészlet rekvirálását a magyaroktól. A rendelet szerint a végrehajtó hatóságoknak az elvett mennyiségről pontos kimutatást kellett készíteniük, annak ellenértékét helyben ki kellett fizetniük, vagy arról elismervényt hagyniuk. A rekvirálás az előírásnak nem felelt meg, sőt, egyes esetekben az akció lebonyolításában maga a román lakosság is részt vett. Magyarfenesen pl. a rekvirálást a román tanító vezette, de vele tartottak a falu egyes román lakosai is, akik adott esetben meg is verték az otthon

⁴⁸ A brassói konzulátus jelentése a magyarság utazási sérelmeiről. 1941. szeptember 22. MNL OL, K 83 10. cs. res. 23, 67/ biz. 1941 240–244.

⁴⁹ A menekültkérdéssel kapcsolatban tartott értekezlet jegyzőkönyve. 1942. ANIC, Fond 765, dos. 515/1942 1–30.

⁵⁰ A román rekvirálási rendelet ezt megelőzően is nagyon szigorú volt: mindössze havi 4 kg búzát és 8 kg kukoricát engedélyezett megtartásra.

lévő asszonyokat. Györfalván a szomszédos Ródfalva román lakossága a rekvirálást követően a magyarok házait ki is fosztotta.⁵¹

Hasonló beszámolók más helyekről is érkeztek, a rekvirálók nem csak gabonát vittek el, hanem más használati-, vagy értéktárgyakat is (gyümölcsöt, zsírt, ruhaneműt, illetve pénzt).⁵² A magyar kormány azonnal kérte a gabona visszaadását és a tengelyhatalmak közbelépését. Ezek az ún. Hencke – Roggeri-különbizottság kiküldése mellett döntöttek,⁵³ amely megállapította a rekvirálás diszkriminatív jellegét. A bizottság megjelenése előtt a román hatóságok egyes helyeken elkezdték a gabona egy részét visszaadni, ugyanakkor ún. „hűségnyilatkozatokat” írtak alá a magyar lakosság különböző rétegeivel. A katasztrófát végül a részleges visszaszolgáltatás, illetve az aratás akadályozta meg. A magyar lakosságtól rekvirált pontos mennyiség nem ismert, egy későbbi kimutatás szerint – a magyar kormány szorgalmazása ellenére – 250 tonna búza, 100 tonna búzaliszt, 350 tonna kukorica, 6,5 tonna kukoricaliszt visszaszolgáltatása maradt el, ebből következtethetünk az elvett mennyiségre.⁵⁴

A beszámolók szerint a román hatóságok különböző módszerekkel (zsarolás, fenyegetés, előnyben részesítés, rekvirált gabona visszaadása) igyekeztek rávenni a magyar lakosság különböző elemeit, hogy aláírjanak egy olyan nyilatkozatot, amely szerint nincsenek sérelmeik, szabadon használhatják nyelvüket, az iskolai oktatás

⁵¹ Hasonló eset történt Aranyosszéken, ahol a lakosságot közmunkára rendelték ki, hogy ne legyen jelen a rekvirálás végrehajtásánál. A Magyar Külügyminisztérium jelentése a dél-erdélyi gabonarekvirálásokról. 1942. június. MNL OL, K 63 263. cs. 27. t. 3373/ 1942 331–338.

⁵² A bukaresti követség által a Tengelyhatalmaknak átadott jegyzék a dél-erdélyi magyarokat sújtó gabonarekvirálásról. 1942. július 28. MNL OL, K 63 263. cs. 27. t. 867/ 1942 198–204.

⁵³ Az 1942 nyarán felállított ún. második német–olasz különbizottság legfőbb célja a menekülés okainak, illetve az élelmiszerellátás helyzetének a felmérése volt.

⁵⁴ A Tengelyhatalmak javaslatai a magyar-román viszony javítására. 1943. MNL OL, K 63 257. cs. 27. t. 1940. 256–338.

nyelve a magyar stb.⁵⁵ Az akció a Bánságban kezdődött, majd kiterjedt egész Dél-Erdélyre. Pontos adataink nincsenek a begyűjtött nyilatkozatok mennyiségéről (településenként 4 és 70 között mozgott számuk),⁵⁶ a román hatóságok akciója mégis sikeresnek tekinthető.⁵⁷ Meskó Miklós szerint „Romániai magyar nemzetkisebbségi életünk egyik legszégyenteljesebb, talán a legkritikusabb időben megélt aktusa volt. A történelmi eseményekkel szemben ismét könnyűnek találtattunk – elbuktunk.”⁵⁸

A legnagyobb problémát az aláírók személye jelentette, hiszen sokan a magyarság vezetői közül kerültek ki.⁵⁹ Arra is volt példa, hogy a falu lakossága ellenállt, míg az értelmiség aláírta a nyilatkozatot. „Ellen nem őrizhető hírek szerint igen sok helyen megtörtént, hogy míg a község egyszerű magyarjai gerincesen visszautasították a bizalmi nyilatkozatok aláírását, addig a község lelkésze, vagy a vidék magyar birtokosa bizony gyengének bizonyult. (...) Sajnálatos következmény: egyes falvak

⁵⁵ A Bély Ferenc bodolai birtokossal aláíratott nyilatkozat tartalma: visszakarta az elkobzott gabonát, nem tanúsítottak vele szemben ellenséges magatartást a hatóságok, és nem ösztönözték Magyarországra települését, nem akadályozták nyelvhasználatban és útlevélhez jutásban, ellátáskor és rekviráláskor a románokkal egyenlő bánásmódban volt része. Gróf Bély Ferenc nyilatkozata. 1942. július 10. MNL OL, K 63 444. cs. 47. t. 315/pol. 1942 27. Bélyt azzal fenyegették meg, hogy ha nem írja alá, akkor az állam ellenségének nyilvánítják.

⁵⁶ Sajnos csak szórványosan (36 faluból és 7 városból) maradtak fent beszámolók a nyilatkozatok eredetére és mennyiségére vonatkozóan, de sok esetben ezek nem részletezők, csak a nyilatkozatok tényét említik meg, így név szerint 27 személyt említenek. Az adatok nem reprezentatívok, hiszen a 36 település közül 15 Nagyküküllő megyében van.

⁵⁷ A Brassó megyei listán 28-an szerepelnek, de a lista nem teljes. Kimutatás a Brassó megyei nyilatkozattevéőről. 1942. július. MNL OL, K 28 222. cs. 439. t. 1942-O-28380. 1393.

⁵⁸ Emlékeztető a különbizottság Hunyad megyei látogatásáról. MNL OL, K 63 258. cs. 27. t.

⁵⁹ Kisküküllő megyében 15 település értelmisége, összesen 46 személy írta alá a nyilatkozatot, ezek közül 28 értelmiségi: 16 pap, kilenc földbirtokos és három tanító. Három településen visszautasították a nyilatkozat aláírását: két pap és egy kispap. A Népközösség Kisküküllő megyei tagozatának levele a Népközösség bukaresti központjához. 1942. augusztus 8. MNL OL, K 28 222. cs. 439. t. 1942-O-28380. A Brassó megyei jelentés szerint 16 megkeresett pap közül 13 nem írta alá. Kimutatás a Brassó megyei nyilatkozattevéőről. 1942. július. MNL OL, K 28 222. cs. 439. t. 1942-O-28380. 1393.

lenézik gyenge vezetőiket.”⁶⁰ Márton Áron az ügyel kapcsolatban kijelentette, hogy: „tájékozatlan kis embereknek meg tud bocsátani, de a vezető férfiakat e magatartásukért súlyosan elítéli.”⁶¹

Az, hogy az egyszerű emberek többsége megtagadta a hűségnyilatkozat aláírását, lehetővé tesz egy másik értelmezést is: a magyar lakosság még az 1942-es események hatására sem tört meg, és – reményvesztetten bár, de – kitartott. A nemzeti azonosság elvesztéséről semmiképpen sem beszélhetünk, esetleg ennek felszín alá rejtéséről lehet szó, amire az adott helyzet szolgál magyarázatként. A nyilatkozat aláíróinak egy része utólag igyekezett ún. ellennyilatkozatot tenni, amiben visszavonta eredeti nyilatkozatát, jelezve, hogy azt presszió vagy félreértés eredményeként írta alá.⁶²

A tengelyhatalmak képviselői szerint nagy hiba volt, és a románok „rossz lelkiismeretére vall” a hűségnyilatkozatok gyűjtése, ugyanakkor ezáltal a magyarok lemérhették „saját vezetőik értékét”. A július 11. után – a magyar hatóságok ekkor jelezték hivatalosan a tengelyhatalmaknak a román akciót – született nyilatkozatokat nem terveztek ugyan figyelembe venni, a magyar vezetők aláírása viszont megítélésükben sokat csökkentett a magyarok sérelmeinek súlyán. Ennek némileg ellentmondva a német tiszt azt is kijelentette, hogy ez nem fogja sem befolyásolni a tengelyhatalmak képviselőit, sem csökkenteni a román hatóságok felelősségét.⁶³

⁶⁰ A brassói konzulátus beszámolója a hűségnyilatkozatokról. 1942. július 24. MNL OL, K 63 444. cs. 47. t. 338/pol. 1942 16.

⁶¹ A brassói konzulátus beszámolója a hűségnyilatkozatokról. 1942. július 31. MNL OL, K 63 444. cs. 47. t. 384/pol. 1942 192–193. Név szerint említett elöljárók, akik aláírták a hűségnyilatkozatot: Bethlen Bálint, Népközösségi alelnök, református gondnok, Bély Ferenc bodolai földbirtokos, Betegh Miklós, a katolikus egyház világi igazgatója, Betegh Sándor mezőszengyeli birtokos, Bíró Lajos református esperes, Haller Jenő kükküllővári birtokos, Oláh Dániel katolikus esperes, Orosz Károly Nagyküküllő megyei népközösségi titkár, illetve a brassói lelkészek nagy része.

⁶² A Külügyminisztérium jelentése a bizalmi nyilatkozatokról. MNL OL, K 28 222. cs. 439. t. 1942-O-28380. 1381–1383.

⁶³ A brassói konzulátus jelentése a Hans Dehmellel folytatott megbeszélésről. 1942. augusztus 14. MNL OL, K 63 444. cs. 47. t. 412/pol. 1942 21–23.

A magyar konzulátus és a Népközösség vezetői igyekeztek menteni a helyzetet, magyaráztaként a kényszerítő eszközök alkalmazását, illetve a magyarság lelki állapotát hozták fel. A brassói konzul szerint mindennek oka a 20 éves folyamatos elnyomás, ami alatt minden kemény ember megtörne.⁶⁴ Szász Pál, az EMGE elnöke kijelentette:

„Felemlítettem a bizottságnak, hogy eddig szerzett tapasztalatok alapján megállapíthatjuk, hogy a dél-erdélyi magyarság nagyban és egészében ma már nem esik normális beszámítás alá. Elkínózták, megfenyegették. Soha nem tudják, hogy mit hoz a holnap. Ezért kaphatók olyan hatósági visszaélésekre, mint amilyenek most a hűségnyilatkozatok gyűjtése alkalmával ezerszámra tapasztalhatóak voltak. Ezért ezen nyilatkozatok értéktelenek és nem vehetőek figyelembe.”⁶⁵

A magyar külügyminisztérium elrendelte, hogy a nyilatkozatot aláíró vezetőket – ha azok nem tesznek igazoló jelentéseket – mentsék fel Népközösségi tisztségükből, illetve vonják meg tőlük a kedvezményeket, mint pl. vízum, útlevel, vagy pénzáttalás.⁶⁶ Gróf Bethlen Bálint, a Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Szász Pál EMGE elnök beszámolója a különbizottság előtt való kihallgatásáról 1942. július 24. MNL OL, K 28 222. cs. 439. t. 19412-O-28380. 1374–1387. Szász nyilatkozata azért is figyelemreméltó, mert egy évvel korábban még így nyilatkozott: „Mi, erdélyi magyarok, éppen ezért, mert van történelmi tudatunk és érezzük felelősségünket a Jövő előtt, a szükséges nyugalommal álljuk ki jelenlegi megpróbáltatásainkat, a többségi hivalkodás dühét.” A dél-erdélyi magyarság felterjesztése a „népcsere” elvének a románság által kifejtett propagandájával kapcsolatban. 1941. július 28. MNL OL, K 63 258. cs. 27. t. 244–260.

⁶⁶ A Külügyminisztérium jelentése a bizalmi nyilatkozatokról. MNL OL, K 28 222. cs. 439. t. 1942-O-28380. 1381–1383.

Intézőbizottságának világi elnöke, egyben a Népközösség harmadik alelnöke, a nyilatkozat egyik aláírója, lemondott tisztségéről.⁶⁷

Az 1942-es gabonarekvirálás másik következménye az volt, hogy a dél-erdélyi magyarság úgy érezte, magára maradt. Márton Áron szerint is „megrendült” a magyar kormányba vetett hit.⁶⁸ Jakabffy Elemér, a Népközösség bánási elnöke a következőképpen látta a magyarság helyzetét a gabonarekvirálás és hűségnyilatkozat után:

„Nem csoda tehát, hogy a vidéki magyarság magát elhagyatottnak érzi, sérelmeinél megfelelő orvoslást nem kaphat és így hangulata egyre romlik: általánossá válik az az óhaj, hogy ez országból bármilyen áron mielőbb szabadulni lehessen. A Népközösség vezetősége pedig elveszítette az erkölcsi erőt és befolyást ahhoz, hogy az ilyen távozni akarókat visszatartsa, mert hiszen sérelmeiket orvosolni nem tudja, de sőt életlehetőségeiket sem biztosíthatja, munkaalkalmakhoz őket nem juttathatja.”⁶⁹

⁶⁷ Jakabffy Elemér, a Romániai Magyar Népközösség alelnökének összefoglalója a német–olasz különbizottság vizsgálatáról és a brassói német–olasz tiszti bizottság működéséről. Kiszolgáltatva i. m. 413–415.

⁶⁸ A brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek Márton Áronnak a magyarság helyzetére vonatkozó véleményéről. MNL OL, K 63 443. cs. 47. t. 283/pol. 1942 194–195. Márton Áronnak a nemzetiségi kérdés kezeléséről vallott nézeteire vonatkozóan lásd: *Seres Attila: Márton Áron és a kisebbségi reciprocitás kérdése a magyar–román kapcsolatokban. Magyar diplomáciai iratok 1940–1943. Limes 24. (2011: 2. sz.) 75–95.*

⁶⁹ Jakabffy Elemér, a Romániai Magyar Népközösség alelnökének összefoglalója a német–olasz különbizottság vizsgálatáról és a brassói német–olasz tiszti bizottság működéséről. Kiszolgáltatva i. m. 413–415.

1943-tól a magyarság menekülésének legfőbb oka a hadseregbe, illetve munkaszolgálatra való behívás volt.⁷⁰ Romániában nem állítottak fel külön nemzetiségi munkaszázadokat, egy-egy – főleg vasútépítéssel és mezőgazdasági munkával foglalkozó – században 80% volt a nemzetiségi elem és 20% a román.⁷¹ Mivel a magyar kormány elutasította a munkaszolgálat idejének a román Nagyvezérkar által kezdeményezett csökkentését, 1943 végétől megtorlásképpen a magyar munkaszolgálatosokat csak évi pár napra szerelték le.⁷²

1942 után a magyarok helyzete alapvetően nem változott, a legtöbb említett sérelem továbbra is fennállt, a magyar kormánynak pedig minden erőfeszítése ellenére csak elszigetelt esetekben sikerült néhányat orvosolni. Ugyanakkor a román kormány is tapogatózó lépéseket tett a háborúból való kiugrás érdekében. Ennek hatására némileg enyhült a magyar lakosságra nehezedő nyomás, s egy 1943 őszi nagyobb, s elsősorban magyarokat érintő állatrekvirálást leszámítva nem került sor újabb kirívó magyarelles intézkedésre.⁷³ A lakosságon a fásultság és a beletörődés lett úrrá, már sérelmeiket sem merték jelenteni a Népközösségnek. A brassói konzul 1942-ben tett, de valójában mindvégig érvényes jelentése szerint:

„Helyi vezető embereink egy részétől kérdésemre azt a választ kaptam, hogy jelenleg általában relatíve csend uralkodik. [...] mégis az általános

⁷⁰ Ujváry Dezső követségi tanácsos már 1941 végén a magyar menekültek felét behívások elől elmenekülteknek tartotta. Dunst László magyar összekötő tiszt jelentése a tiszti bizottsággal folytatott megbeszelésről. MNL OL, K 63 267. cs. 27. t. 119–129.

⁷¹ A román összekötő tiszt jelentése a brassói tiszti bizottságnak a román munkaszázadokról. 1942. augusztus 7. ANIC, Fond 1348, dos. 20. 114–117. A jelentés szerint ekkor csak 2500 magyar munkaszolgálatos volt.

⁷² A román összekötő tiszt levele a brassói tiszti bizottságnak. 1942. szeptember 9. ANIC, Delegatul Marelui Stat Major pe lângă Comisia Germană de Ofițeri [Román Nagyvezérkar által a német tiszti bizottság mellé delegált összekötő tiszt iratai] (a továbbiakban Fond 1348). dos. 20. 108–109.

⁷³ A brassói konzulátus német nyelvű havi jelentése a dél-erdélyi magyarok helyzetéről. 1944. január 29. MNL OL, K 28 228. cs. 439. t. 1943-O-18369 94–103.

kép a múlthoz képest semmivel sem javult. [...] bizonyos mértékben érthető egyes vezetők eltompultsága a magyar sérelmekkel szemben. Az első lelkészek hadbírótság elé állítása, súlyos börtönre való elítélése általános felháborodást keltett magyarjaink sorában. Ma már annyi magyar lelkipásztor járta meg a hadbírótság kálváriáját, annyi sínylődik börtönben, hogy egy újabb letartóztatás, vagy elítélés alig vált ki feltűnést. Beleszoktak a gyalázatba.”⁷⁴

Jelen írásban a dél-erdélyi magyarság 1940–1944 közötti általános helyzetének és legfőbb sérelmeinek bemutatása mellett jellemzőnek vélt példák és korabeli diplomáciai jelentésekből vett idézetek segítségével tettünk kísérletet a lakosság és vezetőinek szellemiségében végbemenő folyamatok megragadására. Megítélésünk szerint ezen változás a román kormány sorozatos kisebbségellenes lépései miatt következett be, amelyek sok esetben az alapvető életlehetőségtől is megfosztották a magyar lakosságot. Kiszolgáltatottságában a magyarság úgy ítélte meg, hogy helyzetén sem a magyar kormány, sem a jelen lévő német–olasz tiszti bizottság nem tud segíteni. A folyamat fordulópontjának az 1942-es Románia melletti hűségnyilatkozatok aláírását tekintjük.

Míg 1940-et megelőzően a „magyar szellemről” és a „kisebbségi lélekről” mint a megpróbáltatásokban megedződött és pozitív értékeket képviselő szellemiségről beszéltek, addig ezt követően sok esetben harmadrangúnak – még a jogfosztott zsidó lakoságnál is rosszabb helyzetűnek – tekintették magukat.⁷⁵ A dél-erdélyi magyarok 1940 utáni sorsa tehát hanyatlástörténetként is felfogható, ezt tükrözi a diplomáciai

⁷⁴ A brassói konzulátus beszámolója a magyarság helyzetéről. 1942. október 30. MNL OL, K 63 444. cs. 47. t. 579/pol. 1942 188–191.

⁷⁵ A brassói konzulátus jelentése a Külügyminisztériumnak a magyarság helyzetéről. 1940. október 25. MNL OL, K 63 253. cs. 27. t. 201/1940 21–24, illetve A brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a magyarság helyzetéről. 1942. január 19. MNL OL, K 63 444. cs. 47. t. 260/pol. 1942 130–134.

jelentésekben 1941 után négy alkalommal is használt *vogelfrei*⁷⁶ – törvényen kívüli – kifejezés, amellyel a magyarságot illették.

Az 1940–1944 közötti időszak jelentősége máig kihat a dél-erdélyi magyar lakosságra, hiszen ekkor került kisebbségből szórványba nemcsak számbeli arányát, hanem társadalmi pozícióit, illetve a helyi társadalmakon belüli megítélését is tekintve.

⁷⁶ A miniszterelnökség levele a német–olasz tiszti bizottság román panaszokról szóló véleményéről. 1941. december 17. MNL OL, K 63 267. cs. 27. t. 2642/pol. 1941 263–266, A berlini követség által átadott jegyzék a tárgyalások újrafelvételére vonatkozóan. 1941. január 11., 10. MNL OL, K 83 cs. res. 23, 178/biz. 1941 1130–1151. Az észak-erdélyi magyar kormányintézkedések és a román panaszok ismertetése. 1942. MNL OL, K 63 259. cs. 27. t. 674–696, A bukaresti követség jelentése a magyarság élelmiszerkészleteinek elrekvirálásáról. 1942. június 20. MNL OL, K 63 268. cs. 27. t. 153/pol. 1942 698–710. (A dokumentum közölve: Kiszolgáltatva i. m. 33. sz. dokumentum. 174–181). A *vogelfrei*-kifejezés elsősorban Veres Péter 1946-os írása nyomán vált közismertté: *Veres Péter: Vogelfrei. Válasz.* 1946. november. 177.

Tamás Sárándi

VOGELFREIS IN SOUTHERN TRANSYLVANIA

**THE SITUATION OF SOUTHERN TRANSYLVANIAN HUNGARIANS BETWEEN
1940 AND 1944 AS REFLECTED IN HUNGARIAN DIPLOMATIC SOURCES**

In the autumn of 1940 the Second Vienna Award divided the Transylvanian Hungarians into two, and while those living in Northern Transylvania became a majority again, the Southern Transylvanians were forced to redefine themselves and their community. Based mainly on contemporary Hungarian diplomatic reports, this study aims to present the situation of the Hungarians in Southern Transylvania and their grievances. It also follows the decline of the best organized Hungarian community outside the borders of Hungary that possessed an extensive system of institutions. It illustrates the loss of hope experienced by Hungarians that led to the signing in mass of the “pledge of allegiance” to Romania.

This study regards the year 1942 – especially the discriminative grain requisition – as the turning point in the 1940–1944 history of Hungarians in Southern Transylvania. The pledges of allegiance that many Hungarians signed are considered the measure of the situation the Hungarian minority was living in. The process and its results may be interpreted in different ways, the present interpretation does not exclude any other possibility. For that reason, this study also contains different opinions of Hungarian leaders as well as different perspectives on the issues discussed.

Whereas before 1940 the “Hungarian spirit” and the “minority soul” – both trained in hard battles – were considered to be symbols of a positive attitude towards their situation, circumstances deteriorated to the point that after 1942 Hungarians saw themselves as third-rate citizens, whose situation was in many cases worse than that of the Jewish population. The history of Hungarians in Southern Transylvania can

therefore be regarded as a history of decline, also mirrored by Hungarian diplomatic sources that mention them four times as '*vogelfrei*' – outlaws.